

Dorota Gębuś

Nauczanie twórczości – uczeń jako aktywny podmiot procesu dydaktycznego

*Uczenie się nie jest tylko autonomiczną
konsekwencją przekazywania uczniowi wiedzy.
Proces ten wymaga od ucznia umysłowego
zaangażowania i działania. Samo objaśnianie
i pokazywanie nie wystarczą [...].
Przy aktywnym trybie nauki uczniowie sami
wykonują większość pracy. Wytężają umysły –
rozważają pomysły, rozwiązują problemy
i stosują zdobytą wiedzę w praktyce.*

Mel Silberman (2005, s. 7)

Twórczość, czyli aktywność

Próba odpowiedzi na pytanie, jak uczyć twórczości, rodzi pytanie o to, czym jest twórczość. Najpierw warto zdać sobie sprawę z tego, czego chcemy nauczyć, aby móc określić zasady i metody, za pomocą których osiągniemy założony cel. Pojęcia „tworzyć” i „twórczość” pochodzą od łacińskiego *creatus* i *creare* oznaczających „robić”, „produkować” lub też „rosnąć” (T. Pilch, 2007). Słownik języka polskiego (B. Dunaj, 2003) określa twórczość jako „tworzenie czegoś”. Osoba twórcza to taka, która jest zdolna do tworzenia nowych jakości, dokonywania nowych odkryć, potrafi organizować, formować coś, co do tej pory nie istniało, jest zdolna do bycia sprawcą czegoś. Można zatem powiedzieć, że twórczość to pewna dyspozycja do zrobienia czegoś, co charakteryzuje się szeroko pojętą nowością – jest czymś nowym dla twórcy. Istnieją ponadto koncepcje mówiące, że twórczość to także

[...] „odtworzenie”, tyle że nie w znaczeniu zwykłego naśladowania, gdzie element nowości jest znikomy, czy w znaczeniu rekonstruowania tego, co było zniszczone, ale w znaczeniu interpretowania – procesu autentycznie twórczego, zaprogramowanego przez zapis wykonywanego dzieła, lecz równocześnie wnoszącego zarówno element nowości, jak i wartości związanej z samą interpretacją (W. Stróżowski, 1983, s. 15–16).

Interpretacja zastanej rzeczywistości jest wkładaniem części siebie w to, co już istnieje. Tym samym jest wprowadzaniem zmian, modyfikowaniem, nadawaniem innego kształtu lub formy, wypełnianiem nową treścią starej rzeczy.

Twórczość jest rodzajem aktywności człowieka, która przynosi nową jakość. Mogą to być:

- działania autokreacyjne - związane z samorozwojem oraz ze stałym dążeniem do pełnego realizowania swych wrodzonych możliwości;
- działania symboliczne, czyli dążenie „ku symbolom” - polegające na tworzeniu nowych, niekonwencjonalnych konstrukcji wyobraźniowych i myślowych (twórczość naukowa i artystyczna);
- działania skierowane „ku ludziom”, które mają na celu powiększenie zakresu wolności osobistej, rozszerzenie kontroli nad innymi, zdobycie władzy;
- działania praktyczne „ku rzeczom”, które skierowane są na świat fizyczny, mogą być związane na przykład ze zwiększeniem dóbr materialnych (J. Koziński, 1987).

Twórczość to, z jednej strony, działania jednostki nakierowane na samą siebie, które wyrażają się w aktywnym dążeniu do rozwoju swoich potencjalnych zdolności, łączące się z podejmowaniem działań na rzecz samorealizacji i doskonalenia siebie; z drugiej strony, zachowania skierowane na zewnątrz, przejawiające się w aktywnym stosunku do świata i chęci wprowadzania w nim zmian. Twórczość wiąże się z wszelkimi formami aktywności ludzkiej, nastawionymi na podejmowanie nowych wyzwań, pokonywanie kolejnych trudności, jakie pojawiają się w związku z funkcjonowaniem w społeczeństwie, w którym zachodzą szybkie zmiany. Twórczość to ciągłe doskonalenie siebie i świata, w którym się żyje, co jest niezbędnym czynnikiem przeobrażeń i rozwoju społecznego.

Zdaniem C. Rogersa, źródło twórczości jednostki tkwi w jej tendencji do samourzeczywistnienia. Tendencja ta istnieje u każdego człowieka, potrzebuje tylko odpowiednich warunków, aby mogła się ujawnić. Do warunków tych autor zalicza:

1. Warunki wewnętrzne, na które składają się:
 - otwartość na doświadczenie, polegająca na elastyczności myślenia, co przekłada się na zdolności do aktywnego funkcjonowania w świecie pełnym sprzeczności i konfliktów;

- wewnętrzne źródło oceny, odnoszące się do własnej, pozbawionej zewnętrznych pochwał i krytyki opinii na temat „dzieła” i poczucia zadowolenia z jego stworzenia;
 - zdolność do „bawienia się” pojęciami i ideami, pozwalająca na spontaniczne działania, których rezultatem są oryginalne produkty.
2. Warunki zewnętrzne, na które składają się:
- psychologiczne bezpieczeństwo oparte na empatii, bezwarunkowej akceptacji autora przez osoby znaczące z jego otoczenia oraz na klimacie pozbawionym zewnętrznej oceny;
 - psychologiczna wolność, polegająca na pełnej swobodzie myślenia, działania, tworzenia, bez narzuconych z zewnątrz ograniczeń czy wymagań (C.R. Rogers, 2002).

Twórczość jest wynikiem niepowtarzalnych cech każdej jednostki oraz specyficznych warunków życia, które w mniejszym lub większym stopniu pozwalają jej na rozwój możliwości. Podstawową motywacją do zrealizowania aktu twórczego jest wewnętrzna chęć podejmowania aktywności, wynikająca z otwartości na świat, niezależności w myśleniu i działaniu, odwagi w zmierzeniu się z czymś nieznanym, która jeśli spotka się ze sprzyjającymi warunkami zewnętrznymi, pobudzającymi zachowania innowacyjne, to będziemy mieć do czynienia z procesem twórczym.

[...] stymulacja bądź hamowanie aktywności twórczej odbywa się w konkretnych warunkach społecznych, poprzez oddziaływanie środowiska rodzinnego, rówieśniczego i szkolnego, a także szeroko pojętego środowiska kulturowego. Każda jednostka ma nieco inne zapotrzebowanie na stymulację odnoszącą się zarówno do siły, jak do jakości bodźców. To, co dla jednego człowieka ma wpływ hamujący (stres, trudne warunki materialne, brak poczucia wolności), może mieć dla innego znaczenie stymulujące (S. Popek, 2008, s. 26).

Działalność twórcza przebiega w określonym kontekście sytuacyjnym, wspierającym lub blokującym naturalne umiejętności jednostki. Warto jednocześnie zauważyć, że dwa czynniki procesu twórczego: osobowościowy i społeczny, tworzą wzajemny układ zależności, który nie podlega uniwersalnej charakterystyce. To, co dla konformisty będzie klimatem mobilizującym do aktywności, dla nonkonformisty może się okazać barierą rozwojową. Zależy to zarówno od cech danej jednostki, jak i od cech otoczenia, w jakim funkcjonuje. Dopiero wzajemna interakcja tych elementów, konfiguracja konkretnych czynników składa się na wyznaczniki zachowania twórczego.

Założenia teoretyczne oraz konstrukcja Kwestionariusza Twórczego Zachowania KAHN (S. Popek, 2008) pokazują, że aktywność twórcza jest zagadnieniem złożonym i wieloaspektowym. Jest rezultatem układu wielu różnorodnych cech, które składają się na sferę poznawczą i charakterologiczną człowieka. Sfera poznawcza to szeroko rozumiane dyspozycje intelektualne jednostki, które mogą być realizowane dzięki występowaniu określonych

cech osobowości wynikających ze sfery charakterologicznej jednostki. Ocena postawy twórczej jest wynikiem porównania czterech skal: dwóch odnoszących się do właściwości przypisywanych przez badaczy osobom twórczym (nonkonformizm i zachowania heurystyczne) oraz dwóch charakterystycznych dla postawy odtwórczej (konformizm i zachowania algorytmiczne). Wartości występujące w pomiarze zdolności są traktowane dychotomicznie. Postawa twórcza i odtwórcza stanowią dwa przeciwstawne bieguny jednej skali. Każdy z nas zajmuje nieco inne miejsce na tym kontinuum, różnimy się bowiem między sobą poziomem twórczości. Możemy być nonkonformistami posiadającymi większość cech tej postawy, ale jednocześnie będziemy przejawiali część cech przypisywanych zachowaniom konformistycznym. Inna osoba często stosuje schematy działania i pasują do niej cechy zachowań algorytmicznych, ale podejmuje się też zadań dywergencyjnych właściwych heurystyce. Trudno jest jednoznacznie określić, kto jest twórczy, a kto nie. Są osoby mniej i bardziej twórcze, biorąc pod uwagę globalne sumy postawy twórczej i odtwórczej, ale w każdym przypadku mogą występować różnice indywidualne w wynikach poszczególnych skal. Ktoś może uzyskać wysoki rezultat zachowań twórczych dzięki bardzo wysokiemu poziomowi sfery charakterologicznej i niskiemu lub średniemu poziomowi sfery poznawczej. Inna osoba osiągnie tak samo wysoki rezultat, mając podobny (wysoki) poziom jednej i drugiej sfery. Dopiero taka pogłębiona analiza poszczególnych skal pokazuje, jak kształtuje się postawa twórcza danej osoby.

Tabela 1. Model postawy twórczej

	Postawa twórcza	Postawa odtwórcza
Cechy sfery charakterologicznej	Nonkonformizm niezależność, aktywność, elastyczność adaptacyjna, oryginalność, konsekwencja, odwaga, witalizm, dominatywność, otwartość, samodzielność, samoorganizacja, spontaniczność, ekspresyjność, odporność, samokrytycyzm, odpowiedzialność, wytrwałość, tolerancyjność, wysokie poczucie własnej wartości	Konformizm zależność, pasywność, sztywność adaptacyjna, stereotypowość, uległość, słabość, lękliwość, podległość, podporządkowanie się niesamodzielność, defensywność, nieorganizowanie wewnętrzne, nadmierna zahamowalność, defensywność, niska odporność i wytrwałość, nieodpowiedzialność, brak krytycyzmu, nietolerancja, niskie poczucie własnej wartości

Cechy sfery poznawczej	Zachowania heurystyczne samodzielność obserwacji, pamięć logiczna, wyobraźnia wytwórcza, myślenie dywergencyjne, uczenie się rekonstruktywne i samodzielne, uczenie się poprzez rozumowanie, elastyczność intelektualna, aktywność poznawcza, refleksyjność, samodzielność intelektualna, twórczość konstrukcyjna, werbalna, uzdolnienia artystyczne	Zachowania algorytmiczne spostzegawczość kierowana, pamięć mechaniczna, wyobraźnia odtwórcza, myślenie konwergencyjne, uczenie się reproduktywne poprzestające na zrozumieniu i analizie logicznej, sztywność intelektualna, bierność poznawcza, niski poziom refleksyjności, skłonność do wdrukowywania się, niska sprawność w przetwarzaniu i konstruowaniu, brak pomysłowości technicznej i artystycznej
-------------------------------	--	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Popek, 2008.

Od tego, jakie cechy sfery poznawczej i charakterologicznej posiada dana osoba i w jakim nasileniu one u niej występują, będzie zależała interpretacja warunków zewnętrznych. Mogą zastać uznane za bodziec motywujący do podejmowania nowych działań lub za barierę, której nie można pokonać. Badania prowadzone nad klimatem sprzyjającym kreatywności pokazują, że osoby z wyższym poziomem zdolności twórczych postrzegają swoje otoczenie jako kreatogenne, podczas gdy osoby z mniejszymi zdolnościami twórczymi takich cech otoczenia nie zauważają. Im osoby bardziej twórcze, tym klimat jest postrzegany jako bardziej sprzyjający działaniom kreatywnym. Natomiast wraz ze wzrostem konformizmu maleje uznanie otoczenia za kreatogenne. Osoby zachowujące się heurystycznie postrzegały warunki zewnętrzne jako stanowiące wyzwanie, dające możliwość podejmowania ryzyka i posługiwania się myśleniem intuicyjnym, osoby funkcjonujące algorytmicznie uznały zaś, że warunki te nie dają wsparcia i uniemożliwiają podejmowanie ryzyka (por. M. Kawrowski, 2005, 2009). Trudno w tej sytuacji mówić o konkretnych wskazówkach, które pozwoliłyby na kształtowanie postawy twórczej jednostki, dające pewność co do rozwoju jej naturalnych możliwości. Możemy mówić jedynie o pewnych uwarunkowaniach, które będą wspierać jej dążenie do samorealizacji.

Twórcza szkoła

Na potrzebę wprowadzenia właściwych oddziaływań wychowawczych dynamizujących rozwój twórczości już w 1930 roku zwrócił uwagę K. Kornilowicz, jeden z twórców pedagogiki społecznej. Wprowadzone przez niego pojęcie pomocy w tworzeniu oznaczało planowe i systematyczne inspirowanie, aktywizowanie oraz wyrabianie postawy twórczej rozumianej jako aktywny stosunek do życia. Działania te zakładały, że każda jednostka jest zdolna do tworzenia, jest potencjalnym twórcą, a nie tylko odbiorcą twórczości innych osób, w związku z tym wystarczy jej pomoc w odkryciu swoich umiejętności (K. Kornilowicz, 1979). Postulaty tworzenia odpowiednich warunków do pomyślnego rozwoju kreatywności stanowią współcześnie ogólne zasady będące istotą wychowania do twórczości. Krzysztof J. Szmidt proponuje trzy rodzaje oddziaływań:

- budzenie i stymulowanie potencjalnych zdolności twórczych, czyli dostarczanie bodźców, które staną się przyczyną działania;
- usuwanie barier hamujących kreatywność;
- rozwijanie wiedzy i umiejętności potrzebnych w twórczym myśleniu i działaniu (K.J. Szmidt, 2007).

Zabiegi te, z jednej strony, mają na celu ciągle mobilizowanie jednostki do podejmowania wysiłku w kierunku aktywności, zachęcanie do tworzenia, nakierowanie na myślenie dywergencyjne, a nie konwergencyjne, pokazanie, jak być osobą kreatywną i w jaki sposób można to osiągnąć. Z drugiej strony koncentrują się na eliminowaniu inhibitorów twórczości, czyli usuwaniu wyuczonych (najczęściej przez szkołę i rodziców) przeszkód, które sprawiają, że naturalne zdolności twórcze pozostają w ukryciu.

Choć wszyscy posiadamy potencjał twórczy, to większość z nas nie wykorzystuje swoich możliwości przede wszystkim dlatego, że tkwią w nas lub w naszym otoczeniu bariery blokujące nasze myślenie i działanie. Witold Dobrołowicz (1995) wyróżnia trzy grupy barier:

1. Przedmiotowe – mają charakter obiektywny, nie zależą bezpośrednio od twórcy. Są to trudności wynikające z warunków zewnętrznych, np.: brak dostatecznych środków finansowych na realizację projektu, niedostateczne wyposażenie techniczne, złe warunki pogodowe uniemożliwiające przeprowadzenie eksperymentu.
2. Podmiotowe (psychiczne) – mają charakter jednostkowy, subiektywny. Tkwią w psychice człowieka i pomimo obiektywnych możliwości (zdolności, wiedza, doświadczenie) uniemożliwiają osiągnięcie adekwatnych do swoich możliwości i potrzeb wyników. Bariery psychiczne mogą występować w postaci przeszkód:
 - percepcyjnych, wtedy kierujemy się schematami spostrzeżeniowymi, widząc jedynie to, czego oczekujemy i do czego się przyzwyczailiśmy;

nie dostrzegamy natomiast, nowych aspektów sytuacji oraz możliwości rozwiązań;

- umysłowych, wtedy przejawiamy tendencyjność w myśleniu, przeceniając jedne informacje, a nie doceniając innych; skutkiem sztywności i schematyzmu może być niezdolność do wygenerowania nowych pomysłów, chociaż stare metody nie przynoszą pożądanych rezultatów;
 - emocjonalno-motywacyjnych, wtedy jesteśmy zbyt ostrożni i nie potrafimy podjąć wysiłku w kierunku pokonania trudności; jednocześnie boimy się, że nie poradzimy sobie w nowej sytuacji;
 - osobowościowych, wtedy nie wierzymy we własne możliwości, brak nam odwagi, żeby zaangażować się w coś, czego jeszcze nie robiliśmy; zachowujemy się nieadekwatnie do sytuacji, cechując nas pesymizm i słaba wola.
3. Psychospołeczne – mają charakter społeczny. Choć mają wymiar indywidualny, bo są zlokalizowane w głowach ludzi, to jednak funkcjonują w grupach społecznych i rządzą nimi prawa socjologiczne. Można je określić jako bariery innowacyjne, gdyż utrudniają przyjmowanie i rozpowszechnianie nowości, blokując informacje o odkryciach, wynalazkach, nowych projektach. Bariery te przejawiają się w życiu społecznym i dotyczą wielu instytucji.

Jedną z takich instytucji jest z pewnością szkoła, która rządzi się, jak każda instytucja, narzuconymi odgórnie prawami. Uczeń, przychodząc do szkoły, dostaje zestaw zasad, reguł, regulaminów, którym musi się podporządkować. Konformizm jest tutaj nagradzany, nonkonformizm zaś zazwyczaj karany. Nauczyciel w czasie lekcji ukierunkowuje myślenie i działanie ucznia pod kątem standardów, jakie musi spełniać osoba na danym poziomie kształcenia. Pole własnej interpretacji jest tutaj bardzo ograniczone. Zwykle nauczyciel podaje właściwe rozwiązanie. Uczeń staje przedmiotem nie podmiotem oddziaływań i tym samym odbiorcą wiedzy. Ma przyswoić odpowiednie partie materiału, które będą mu potrzebne do zdania egzaminu końcowego. Zazwyczaj jest przeciążony ilością wiedzy przy minimalnej liczbie zajęć kształcących umiejętności. Ważne jest, żeby zapamiętał informacje, których później często nie potrafi wykorzystać w praktyce. Nauczanie szkolne nakierowane jest na stawianie uczniom zadań zamkniętych, do których rozwiązania wykorzystuje się myślenie konwergencyjne. Ponadto bardzo ważna w szkole jest ocena. Uczniowie uczą się dla stopni, a nie z chęci pogłębiania wiedzy i umiejętności.

Naszkicowany obraz szkoły raczej nie przypomina placówki umożliwiającej wszechstronny rozwój ucznia. Aby to naprawić, stworzono wiele koncepcji szeroko pojętej „twórczej szkoły”, która chociaż częściowo pozwalałaby zaspokoić kreatywne potrzeby ucznia. Zbigniew Pietrasiniński (1980) zaproponował program kształcenia twórczego stylu życia, w którym zadaniem szkoły byłoby umożliwienie uczniowi doskonalenia własnej oso-

bowości tak, aby mógł przekraczać granice rutyny i aktywnie funkcjonować w świecie. Można to osiągnąć przez wprowadzenie do programów szkolnych wątku twórczego przenikającego wszystkie przedmioty nauczania, co pozwoli kształcić nie tylko specjalistów w danej dziedzinie, ale też ludzi dążących do samorozwoju niezależnie od wykonywanej pracy zawodowej. Warto więc kłaść nacisk na podejmowanie przez uczniów działań heurystycznych umożliwiających poszukiwanie nowych rozwiązań. Ważne jest, aby uczniowie podejmowali próby takich działań na zajęciach i mieli możliwość wspólnego analizowania uzyskanych rezultatów w celu zwiększenia umiejętności uczenia siebie i innych osób. Istotne jest także, aby posiadali wiedzę na temat tego, jak się stać innowatorem, ale również jak pokonywać trudności, które pojawiają się na drodze wprowadzania zmian. Angażowanie się w autentyczne problemy i inicjatywy pozwoli na zbieranie doświadczeń, które będą procentować w przyszłości. Niezbędne jest także wyposażenie ucznia w wiedzę ogólną z różnych dziedzin, która kształtuje umysł otwarty, gotowy do przyjmowania nowej wiedzy oraz łączenia elementów pochodzących z izolowanych dotąd od siebie dziedzin nauki. Bisocjacja jest bowiem jedną z podstawowych technik wspomagających niekonwencjonalne myślenie. Szkoła powinna przygotować do aktywności, która przekłada się na umiejętność samowychowania i kierowania własnym rozwojem.

Niezmiernie istotnym ogniwem w procesie kształcenia osobowości twórczej ucznia oraz stwarzania mu sprzyjających warunków pracy jest nauczyciel. To w dużej mierze od niego – jego osobowości i inicjatywy – zależy, jak będą realizowane w praktyce edukacyjnej postulaty kreatywnego wychowania. Stworzono wiele zaleceń, do których powinien się zastosować nauczyciel, aby pomóc uczniowi stać się osobą kreatywną. Warto wymienić tutaj zasady takie jak (K.J. Szmidt, 2007):

1. Facylitacja, czyli ułatwianie procesu zdobywania wiedzy i opanowywania umiejętności twórczych. Opiera się na wrażliwości, otwartości oraz empatycznym i autentycznym byciu z uczniami, co daje im wsparcie i poczucie akceptacji. Niezbędna jest tutaj także umiejętność asertywnego – bezpośredniego i stanowczego – wyrażania swoich uczuć, myśli i poglądów respektującego zarazem uczucia, myśli i przekonania uczniów.
2. Ludyczność, odnosząca się do atmosfery zajęć, która powinna być nasycona elementami zabawy służącymi rozładowaniu napięcia, wzbudzaniu zainteresowania, pobudzaniu myślenia wielokierunkowego, tworzenia niekonwencjonalnych pomysłów. Zabawa podporządkowana jest tutaj określonym celom wychowawczym.
3. Autonomiczna motywacja poznawcza, wiążąca się z rozwijaniem motywacji wewnętrznej (bez ocen, rywalizacji, dążenia za wszelką cenę do osiągnięcia oryginalnego wytworu) przez wzbudzanie ciekawości i zainteresowania.

4. Wzmacnianie procesu twórczego przez zaangażowania w sam proces tworzenia; podejmowanie aktywności twórczej i radość z niej są ważniejsze niż naciskanie na doskonały lub jakikolwiek rezultat.
5. Osobista twórczość nauczyciela, która jest bardzo istotnym czynnikiem, wpływającym na efektywność jego działań. Tylko twórczy nauczyciel będzie mógł rozpoznawać niekonwencjonalne pomysły uczniów, docenić ich oryginalność i wkład pracy w tworzenie nowych rozwiązań.
6. Przeciwdziałanie przeszkodom, czyli wspieranie uczniów w pokonywaniu przeszkód i barier mogących utrudniać ich rozwój.

Wspieranie uczniów w radzeniu sobie z trudnościami może przybierać różne formy. Jedną z nich może być dodawanie im otuchy i pobudzanie ich wiary we własne możliwości twórcze przez usuwanie negatywnego nastawienia do siebie i świata. Wiele ciekawych pomysłów nie zostało zrealizowanych, bo ich autorzy przedwcześnie doszli do wniosku, że na pewno nie uda im się tego zrealizować.

Sekret radzenia sobie z tym podstępny negatywnym sposobem myślenia polega na jak najszybszym wypieraniu ze świadomości głosu wewnętrznego krytyka i zastąpieniu go słowami, myślami pozytywnymi, budującymi wysoką samoocenę i optymizm co do własnych możliwości osiągnięcia zamierzonych celów. Wylimitowanie wewnętrznego krytyka wymaga konsekwencji, determinacji i czasu. Jak go zwalczyć? (A. Bubrowiecki, 2008, s. 29).

Spróbować spojrzeć z innej strony. Poszukać w problemie czegoś pozytywnego, a nie tylko skupiać się na samych negatywnych aspektach nurtującego nas zagadnienia. Jedną z propozycji rozwiązań może być trenowanie z uczniami w czasie lekcji sformułowań, które są alternatywą dla wewnętrznego krytyka (tabela 2). Warto pamiętać, żeby tego typu działania, mające na celu wyzwalanie aktywności i generowanie pomysłów, były podejmowane systematycznie, zawsze kiedy uczniowie wyrażają swoje lęki i obawy, kiedy wycofują się pod wpływem barier emocjonalno-motywacyjnych lub osobowościowych.

Tabela 2. „Tłamsiciele” i wyzwalacze pomysłów

„Tłamsiciele” pomysłów	„Wyzwalacze” pomysłów
<ul style="list-style-type: none"> - nigdy dotąd tego nie robiłem - to jest zbyt przestarzałe - mamy w tej chwili dużo różnych projektów - po prostu wiem, to nie będzie działać - poczekamy, zobaczymy... - już nad tym pracowaliśmy - bądźmy realistami - z tego będą tylko kłopoty - radzimy sobie doskonale bez tego - tego nie ma w planie - to oznacza dla nas więcej pracy - nie można nauczyć starego psa nowych sztuczek - 	<ul style="list-style-type: none"> - warto spróbować, to nic nie kosztuje - ze starych rzeczy też można stworzyć coś ciekawego - chętnie przyjrzymy się kolejnej propozycji - może lepiej się przekonać i zobaczyć, czy zadziała - szkoda czasu na czekanie, lepiej coś zrobmy - spróbujmy się zastanowić jeszcze raz - puśćmy wodze fantazji - może powstanie coś genialnego - to może nam ułatwić i usprawnić pracę - niespodzianki są przyjemne - odkrywanie może być fascynujące - człowiek uczy się i rozwija cały czas -

Źródło: opracowanie własne.

Trening twórczości – badania własne

W nauczaniu twórczości nacisk położony jest na samorozwój ucznia, budzenie i wspieranie jego aktywności, warto zatem spojrzeć na uczestnika zajęć z perspektywy aktywnego podmiotu biorącego udział w konstruowaniu lekcji twórczości. Wyrażenie własnego zdania na temat doboru treści, metod i form kształcenia, daje uczniowi możliwość wpływania na szkolną rzeczywistość i przynajmniej częściowego modyfikowania toku prowadzonych zajęć. Uzyskane w ten sposób informacje zwrotne są także cenną wskazówką do dalszych działań nauczyciela, doskonaląc jego pedagogiczny warsztat pracy. Nauczyciel, pytając ucznia o opinię, buduje z nim relacje interpersonalne oparte na otwartości i współpracy, dające poczucie odpowiedzialności za to, co dzieje się na zajęciach, oraz inspiruje do podejmowania działań mających na celu wprowadzanie zmian.

Badania, w których udział wzięło 135 studentów III i IV roku studiujących na specjalności pedagogika społeczna i terapia pedagogiczna, służyły poznaniu opinii na temat odbytych (30-godzinnych) warsztatów z zakresu twórczości. Zadane pytania dotyczyły między innymi: ćwiczeń, które wzbudziły największe i najmniejsze zainteresowanie badanych, doboru poszcze-

gólnych elementów zajęć, najciekawszych i najmniej ciekawych form pracy, modyfikacji i ulepszeń oraz znaczenia tego typu zajęć w przygotowaniu do wykonywania zawodu pedagoga. Po udzieleniu pisemnych odpowiedzi na pytania przeprowadzono również dyskusje (w małych grupach) dotyczące opisywanych zagadnień, podczas których każdy mógł rozwinąć swoją pisemną wypowiedź lub skomentować inne elementy zajęć, które zwróciły jego uwagę.

Zdaniem większości badanych studentów (65,5%), najciekawsze były zadania rozwijające kreatywne myślenie, w ramach których uczestnicy zajęć ćwiczyli płynność, giętkość oraz oryginalność myślenia. Są to cechy, które według teorii J.P. Guilforda są czynnikami odpowiadającymi za umiejętność kreatywnego myślenia, będącą jednocześnie miarą uzdolnień twórczych danej jednostki (E. Nęcka, 2001). W płynnym myśleniu chodzi przede wszystkim o szybkie wytwarzanie wielu pomysłów. Przykładowe ćwiczenie: „Proszę wymienić w ciągu dwóch minut jak najwięcej wyrazów zaczynających się od »kom-« lub jak najwięcej przedmiotów znajdujących się w kuchni...”. W giętkim myśleniu chodzi o wytwarzanie jakościowo różnych pomysłów, czyli istotna jest tutaj różnorodność wypowiedzi. Przykładowe ćwiczenie: „Proszę podać jak najwięcej różnych zastosowań szczotki do włosów lub linijki, krzesła...”. W oryginalności myślenia istotna jest natomiast nietypowość, a nawet dziwaczność odpowiedzi. Przykładowe ćwiczenie: „Proszę wymyślić inne ciekawe, niezwykle zakończenie znanej bajki...”.

Na niekonwencjonalne myślenie składa się także przełamywanie schematów myślowych, czyli umiejętność wyjścia poza stereotypowe, wyuczone postrzeganie świata oraz przeciwstawianie się rutynie. Większość zagadek i łamigłówek logicznych wymaga przełamania schematów. Inne widzenie świata też sprzyja kreatywnemu myśleniu. Przykładowe ćwiczenie: „Opowiedz o czymś, co Cię ostatnio zdziwiło lub zaskoczyło”. W aktywnym myśleniu ważną jest również wrażliwość na problemy, która pozwala wykrywać wady, luki, niedostatki oraz trudności występujące w różnych sytuacjach, działaniach i wytworach ludzkich. Przykładowe ćwiczenie: „Proszę wymienić jak najwięcej różnorodnych problemów związanych z używaniem ołówka, czajnika...”. Taki sposób myślenia prowadzi do doskonalenia danej rzeczy. Skoro widzimy wady, to próbujemy je naprawić i dzięki temu dokonujemy modernizacji.

Zdaniem prawie co piątej osoby badanej (19,2%), to te zadania, które rozwijały ekspresję twórczą, były najciekawsze. Ten rodzaj działań twórczych dotyczył wyrażania siebie przez aktywność słowną, ruchową i plastyczną. Największą popularnością cieszyło się tutaj malowanie obrazów z plam barwnych, pisanie biografii wymyślonych osób oraz tworzenie przedstawienia teatralnego. Wszelkiego rodzaju twórczość artystyczna umożliwia pokazanie siebie, swoich uczuć, myśli, przeżyć w inny, często dużo łatwiejszy dla autora sposób. Poza tym jest formą zabawy, relaksu i możliwością odreagowania stresu.

Dla 17,6% uczestników warsztatów najbardziej interesujące były zadania związane z twórczym rozwiązywaniem problemów. Blok zajęć pod nazwą „Metody heurystyczne” miał na celu nie tylko rozwijanie umiejętności twórczego działania, ale także przekazywanie wiedzy z zakresu posługiwania się zasadami i strategiami heurystycznymi. Studentów zapoznano m.in. z zasadami ułatwiającymi przebieg procesu twórczego, w skład których wchodzi:

- zasada etapowości procesu twórczego, czyli dzielenie pracy na etapy, fazy;
- zasada zespołowości pracy twórczej, mówiąca o tym, że bardziej złożone problemy lepiej rozwiązywać nie indywidualnie, ale w zespole;
- zasada odroczonego wartościowania, polegająca na oddzieleniu etapu wytwarzania pomysłów od oceniania ich pod względem wartości i realności, ponieważ może to doprowadzić do odrzucenia cennej idei;
- zasada sięgania do podświadomości, dotycząca dopuszczania do głosu myślenia intuicyjnego (W. Dobrołowicz, 1993).

Uczestnikom warsztatów zostały omówione także techniki, które pozwalają na osiągnięcie celu etapowego, jakim jest wytwarzanie oryginalnych pomysłów, do których należą:

1. Kruszenie, czyli krytyka dotychczasowego stanu rzeczy i podanie w wątpliwość dotychczasowej rzeczywistości, co pozytywnie wpływa na tworzenie nowych rzeczy.
2. Superpozycja, czyli nakładanie na siebie różnych obiektów w celu doskonalenia jednego z nich. Jest to operacja szczególnie przydatna wtedy, gdy chodzi o udoskonalenie istniejącego obiektu.
3. Identyfikacja z obiektem to praca umysłowa polegająca na wyobrażeniu, że jest się w środku ulepszanego obiektu, że realizuje się te same czynności co badany albo usprawniany obiekt (W. Dobrołowicz, 1993).

Poza tym studentów zapoznano w teorii oraz praktyce z metodami heurystycznymi, takimi jak: burza mózgów (wersja indywidualna, grupowa, metoda 635), synektyka, analiza morfologiczna oraz metaplan. Wszystkie metody heurystyczne mają charakter zadań otwartych z licznymi możliwymi poprawnymi rozwiązaniami. Skłaniają do wytwarzania wielu pomysłów. Są zadaniami, które uaktywniają zarówno sferę poznawczą, emocjonalną, jak i behawioralną, odwołując się do myśli, uczuć i działań. Jest to szczególnie widoczne, jeśli na zajęciach pracuje się nad autentycznymi, rzeczywistymi problemami, co motywuje do zaangażowania w pracę. Działania zespołowe, które są charakterystyczne dla metod heurystycznych, sprzyjają powstawaniu różnorodnych pomysłów. Aby uczestnicy sesji w pełni mogli wykorzystać siłę pracy grupowej, warto zadbać o to, aby przestrzegali zasad dotyczących właściwych zachowań komunikacyjnych. Aneta Chybicka proponuje, żeby uczestnicy grupy:

- inicjowali komunikację przez redefiniowanie problemu, nad którym pracują, i przedstawianie propozycji rozwiązań;

- poszukiwali informacji przez zadawanie innym członkom grupy pytań mających na celu wyjaśnienie ich punktu widzenia;
- poszukiwali opinii, czyli pytali innych o ich odczucia i ocenę tego, co udało się wspólnie wymyślić; chodzi tutaj także o aktywizowanie uczestników, którzy są wycofani;
- oferowali informacje, czyli dzielili się własnymi doświadczeniami, oraz rozwijali pomysły innych uczestników;
- wyrażali opinie przez przedstawianie własnych odczuć i poglądów, umiając z obronić własne zdanie, ale też z niego zrezygnować w obliczu przekonujących argumentów;
- precyzowali, czyli konkretyzowali swoje wypowiedzi;
- koordynowali pracę wszystkich uczestników, łącząc pomysły;
- podsumowywali i wyciągali wnioski z dotychczasowej pracy zespołu (A. Chybicka, 2006).

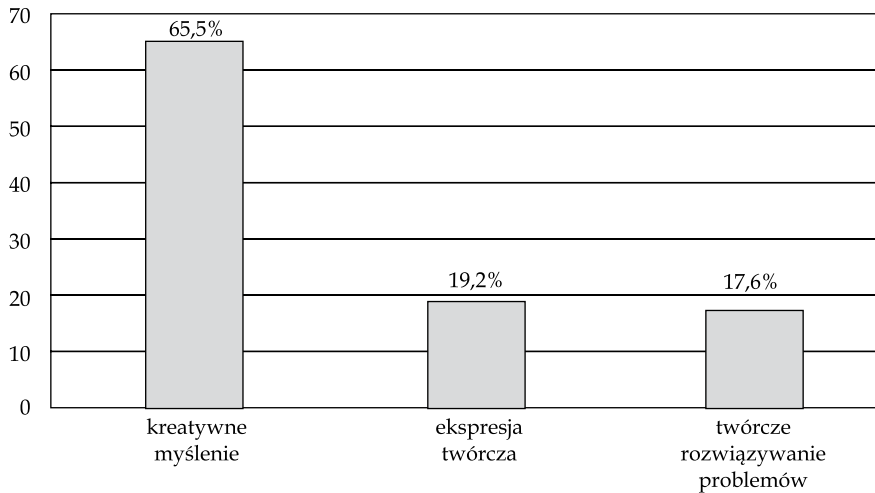
Wspólne szukanie rozwiązań nie jest procesem łatwym do przeprowadzenia. Nie wystarczy zapoznać uczestników z regułami i procedurami określającymi charakter zadania. Trzeba pamiętać, że na współpracę grupową składa się wiele elementów, od których zależy jej wynik. Indywidualne cechy członków grupy, role grupowe przez nich pełnione, poziom zwartości grupy, atmosfera panująca na zajęciach to tylko niektóre czynniki, wpływające na kształtowanie się procesu grupowego. Niezwykle ważna jest także umiejętność współdziałania, która zakłada korzystanie z pomysłów innych osób z grupy. Może być trudna do wypracowania,

[...] wymaga bowiem od uczestników wytworzenia umiejętności równoczesnego słuchania innych, myślenia nad rozwiązaniem, a często również prezentowania własnego pomysłu rozstrzygnięcia danego zagadnienia. Współwystępowanie tych czynności w czasie powoduje konflikt. Największą siłę przebicia ma oczywiście generowanie własnych pomysłów i ich prezentacja. Najchętniej ograniczylibyśmy sesję do własnego monologu, wyznaczając grupie rolę publiczności. Słuchanie innych w większości wypadków jest traktowane jako strata czasu. Nie doceniamy tej umiejętności i zbyt często traktujemy pomysły innych jako zagrożenie dla naszej koncepcji, a nie jako inspirację (A. Chybicka, 2006, s. 75).

W takich sytuacjach warto zastosować ćwiczenia, które wymuszą na uczestnikach branie pod uwagę sugestii innych. Doskonale do usprawnienia takich zdolności nadaje się metoda 635. Zadaniem każdego uczestnika sześciuosobowej grupy jest wypisanie na kartce papieru trzech pomysłów rozwiązań problemu, nad którym pracuje grupa. Potem tę kartkę podaje osobie siedzącej po lewej stronie, a odbiera kartkę od osoby siedzącej po prawej. Teraz czyta pomysły kolegi i na ich podstawie wymyśla kolejne trzy nowe pomysły. Propozycje osoby siedzącej obok są inspiracją do wytwarzania własnych rozwiązań, co wymusza na uczestnikach branie pod uwagę idei wymyślonych przez inne osoby z grupy. Czynność ta wykonywana jest

pięciokrotnie, dopóki nie wróci do nas nasza kartka z osiemnastoma pomyślnami, które dopiero teraz poddawane są wspólnej ocenie.

Wykres 1. Najciekawsze ćwiczenia

Źródło: badanie własne (2008–2009).

Pomimo problemów, jakie mogą występować w trakcie pracy grupowej, wspólne działania dają możliwość zapoznania się w wielością i różnorodnością postaw, opinii, punktów widzenia, sposobów analizowania problemu oraz dróg prowadzących do jego rozwiązania. Uczestnicy poszerzają swoje umiejętności słuchania i wyrażania swoich opinii, stają się bardziej otwarci na to, co inne, nowe, czego sami by nie wymyślili. W przeprowadzonych badaniach to praca w grupach została uznana przez większość badanych studentów (57,6%) za najbardziej interesującą, z uwagi na to, że:

- daje możliwość wytworzenia większej liczby pomysłów,
- daje lepsze rezultaty,
- motywuje i pobudza do działania,
- pozwala zintegrować grupę.

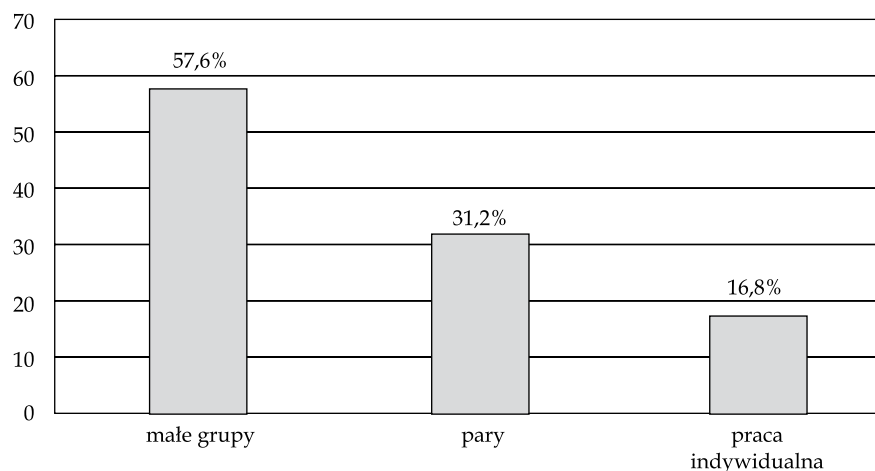
Niemal co trzeciej badanej osobie (31,2%) najbardziej podobała się praca w parach. Podawanymi motywami wyboru takiej formy pracy były najczęściej:

- możliwość lepszego kontaktu z drugą osobą w porównaniu z kontaktowaniem się w grupie;
- większa łatwość komunikowania się z jedną osobą niż z kilkoma naraz;
- sprawniejsza wymiana poglądów niż w grupie;
- sprawniejsze i szybsze podejmowanie decyzji.

Praca indywidualna była najmniej popularna wśród badanych, preferuje ją co szósta badana osoba (16,8%). Dla tej grupy respondentów zaletą

zajęć była możliwość stworzenia czegoś samodzielnie, sprawdzenia swoich umiejętności w porównaniu z resztą grupy, wykazania się pomysłowością i niezależnością w działaniu.

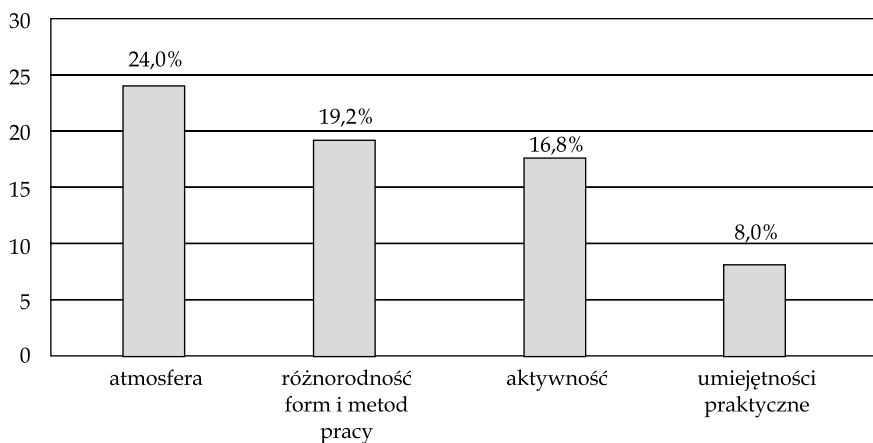
Wykres 2. Forma zajęć preferowana przez badanych

Źródło: badanie własne (2008–2009).

Dla badanych największym plusem treningu twórczości była atmosfera, jaka panowała na zajęciach. Zdaniem 24% badanych przyjazny klimat (zabawa, dobry humor, brak oceniania), który wywoływał pozytywne emocje, mobilizował do pracy. Wypowiedzi badanych odwołują się w tym przypadku do zasady ludyczności, ale też do wzbudzania wewnętrznej motywacji do działania. Pracuję nie dlatego, żeby dostać dobrą ocenę, ale dlatego, że chcę się czegoś nauczyć lub się przekonać, czy umiem coś takiego zrobić. Prawie co piąty badany (19,2%) zwrócił uwagę na różnorodność form i metod pracy. Dzięki temu uczestnicy zajęć nabyli wiele doświadczeń na temat swoich umiejętności i zdolności. Dla 16,8% studentów najważniejsze było pobudzanie do myślenia i aktywności, wynikające z propozycji różnorodnych i ciekawych ćwiczeń. Natomiast dla 8% uczestników zajęć cenne było to, że były nastawione przede wszystkim na kształcenie umiejętności praktycznych.

Wykres 3. Cechy dobrych zajęć

Źródło: badanie własne (2008–2009).

Prawie wszyscy badani uznali, że tego typu zajęcia przygotowują do pracy pedagogicznej, ponieważ dają możliwość poznania wielu metod, technik oraz konkretnych ćwiczeń, które można wykorzystać w pracy z dziećmi. Pokazują, jak można przeprowadzić ciekawe i aktywne zajęcia oraz jak poprzez odpowiednio przygotowaną zabawę można nauczyć wielu umiejętności. Ponadto, zdaniem badanych, trening twórczości uczy samodzielnego myślenia i podejmowania prób realizowania w praktyce swoich pomysłów.

Kilka wskazówek na koniec

Nauczanie twórczości to w dużej mierze wypracowanie w jednostce nawyku ciągłej pracy nad sobą w kierunku samorozwoju. Doskonale ujął to zagadnienie K.J. Szmidt (b.d.), opisując dwanaście kroków do twórczości:

- 1) Bądź otwarty na świat, nie traktuj go jako coś stałego, tylko jak zmieniającą się rzeczywistość, która cały czas potrafi zadziwiać. Stawiaj dużo pytań innym, ale i sobie. Dostrzegaj problemy tam, gdzie inni ich nie widzą, i powstrzymuj się od natychmiastowej oceny.
- 2) Nie abstrahuj zbyt wcześnie. Nie dokonuj zbyt pochopnych uogólnień, wkładając to, co widzisz, słyszysz i robisz, w sztywne kategorie zjawisk.
- 3) Wykorzystuj grę wyobraźni. Baw się w fantazjowanie i marzenia na jawie. Dokonuj analogii, łącz odległe i nietypowe skojarzenia. Ucz się od dzieci ich sposobu patrzenia na świat. Zapisuj wszystkie, nawet najbardziej dziwaczne pomysły, które ci przychodzą do głowy.

- 4) Twórz kombinacje. Wykorzystuj mechanizm bisocjacji, nie obawiając się dziwnych połączeń. Łącz przeciwieństwa i szukaj w nich nowych pomysłów, niech będą inspiracją twoich działań.
- 5) Odraczaj oceny. Zawieś krytykę na czas wymyślania pomysłów, a oceny dokonuj dopiero po jakimś czasie. Nie bądź niecierpliwy w tworzeniu rozwiązań.
- 6) Toleruj wieloznaczność. Szukaj wielu źródeł informacji, słuchaj odmiennych opinii i argumentów. Traktuj różnice zdań, jako wzbogacenie świata, a nie jak zamach na twoją osobę. Ciesz się różnorodnością, która jest źródłem twórczych pomysłów.
- 7) Bądź spontaniczny i dowcipny. Dostrzegaj zabawną stronę życia i rozwijaj w sobie życzliwe poczucie humoru, co oznacza śmianie się z ludźmi, a nie z ludźmi.
- 8) Przeciwdstawiaj się modzie i rutynie. Staraj się być oryginalny w szukaniu rozwiązań. Nie podążaj na ślepo za obowiązującymi trendami. Próbuj znaleźć swój sposób na życie.
- 9) Rozwijaj wewnętrzne źródło oceny. Bardziej ufaj sobie w ocenianiu efektów swojej pracy, odnosząc je do poczucia zadowolenia ze stworzonego dzieła, niż ocenom zewnętrznym, które jednak traktuj poważnie i z należytą uwagą.
- 10) Wykorzystuj okazje do twórczej zmiany. Uważnie obserwuj i analizuj okazje do innowacji, skupiając się przede wszystkim na nowych szansach rozwoju, a nie na problemach i trudnościach.
- 11) Bądź ekspresyjny. Wyrażaj swoje myśli i uczucia poprzez rysunek, wiersz, śpiew, taniec.
- 12) Projektuj. Patrząc w przyszłość, twórz wyobrażenia swoich działań. Konstruuj idealne projekty, które potem dostosujesz do rzeczywistych warunków (K.J. Szmidt, b.d.).

Jak sama nazwa wskazuje, są to kroki, które trzeba stawiać stopniowo, jeden za drugim. Wdrapywanie się na szczyt może trwać całe życie, niemniej warto kiedyś rozpocząć tę wędrówkę, czyli postawić pierwszy krok na drodze do rozwoju. Dla każdego z nas może to być inny moment w życiu. Szkoła jako instytucja, której założeniem jest kształcenie i wspieranie rozwoju młodego człowieka, powinna tworzyć takie sytuacje edukacyjne, które będą motywowały do aktywności. Jedną z nich mogą być „twórcze zajęcia”, stwarzające takie warunki, które pokażą uczestnikom różnorodne możliwości zaistnienia w świecie i podmiotowego w nim funkcjonowania.

Twórczość umożliwia transcendencję poza sytuację, w jakiej znajduje się podmiot twórczości, jest sposobem na poradzenie sobie z sytuacją trudną. Sytuacja trudna ma tę przewagę nad sytuacją normalną, że prowokuje do wykraczania poza nią, do szukania nowych sposobów bycia, stwarza szansę, którą na pewno potrafi wykorzystać człowiek do twórczego bycia w świecie, człowiek, który umie przekraczać określoność swojego instrumentalnego zakresu istnienia [...] (P. Januszek, 1996, s. 83).

Uczeń traktowany przez szkołę i nauczyciela jako aktywny podmiot procesu dydaktycznego ma szansę nauczyć się być sprawcą swojego losu.

Jest to długotrwały proces inspirowania do działania, rozwijania możliwości oraz pokonywania trudności, jakie pojawiają się na drodze do samorealizacji. Podjęty trud procentuje wykształceniem dojrzałej, samodzielnej i świadomie decydującej o swoich czynach jednostki, która potrafi kierować swoim zachowaniem.

Bibliografia

- Bubrowiecki, A. (2008). *Popraw swoją kreatywność*. Warszawa.
- Chybicka, A. (2006). *Psychologia twórczości grupowej. Jak moderować zespoły twórcze i zadaniowe*. Kraków.
- Dobrołowicz, W. (1993). *Psychika i bariery*. Warszawa.
- Dobrołowicz, W. (1995). *Psychodydaktyka kreatywności*. Warszawa.
- Dunaj, B. (red.) (2003). *Domowy popularny słownik języka polskiego*. Warszawa.
- Januszek, P. (1996). *Szkoła przyrody – ośrodek twórczego myślenia i działania*. W: A. Góralski (red.). *Szkice do pedagogiki zdolności*. Warszawa.
- Kawrowski, M. (2005). *Klimat dla kreatywności*. W: K.J. Szmidt (red.). *Dydaktyka twórczości. Konceptje – problemy – rozwiązania*. Kraków.
- Kawrowski, M. (2009). *Klimat dla kreatywności. Konceptje, metody, badania*. Warszawa.
- Korniłowicz, K. (1979). *Pomoc w tworzeniu jako zadanie pracy kulturalnej*. W: O. Czerniawska (red.). *Pomoc społeczno-kulturalna dla młodzieży pracującej i dorosłych*. Wrocław.
- Kozielecki, J. (1987). *Konceptja transgresyjna człowieka*. Warszawa.
- Nęcka, E. (2001). *Psychologia twórczości*. Gdańsk.
- Pietrasiński, Z. (1980). *Przygotowanie do aktywności twórczej*. W: B. Suchodolski (red.). *Model wykształconego Polaka*. Wrocław.
- Pilch, T. (red.) (2007). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Warszawa.
- Popek, S. (2008). *Kwestionariusz Twórczego Zachowania KAHN*. Lublin.
- Rogers, C.R. (2002). *O stawianiu się osobą. Poglądy terapeuty na psychoterapię*. M. Karpiński (tłum). Poznań.
- Silberman, M. (2005). *Uczymy się nauczać*. J. Rybski (tłum.). Gdańsk.
- Stróżowski, W. (1983). *Dialektyka twórczości*. Kraków.
- Szmidt, K.J. (2007). *Pedagogika twórczości*. Gdańsk.
- Szmidt, K.J. (b.d.). *Trzeźwość i twórcze myślenie, jeden z artykułów prezentowanych w latach 1992-1997 w kwartalniku Problem* – http://www.terapia.rubikon.pl/html/1999/tworcz5_d.htm.

Streszczenie

W niniejszym artykule autorka porusza problematykę twórczości w kontekście procesu dydaktycznego. Twórczość jako forma aktywności człowieka, która umożliwia dążenie do samorealizacji, stała się przedmiotem zainteresowania wielu badaczy zajmujących się problematyką edukacji. Powstały liczne koncepcje kształcenia zdolności twórczych ucznia, jednak szkoła nadal nie przypomina placówki umożliwiającej jego wszechstronny rozwój. Jest miejscem, w którym jest więcej barier i przeszkód na drodze do samorealizacji niż sytuacji inspirujących do podejmowania aktywności. Szansą na wspieranie rozwoju ucznia może być wprowadzenie do szkół „twórczych zajęć”, które stworzą warunki do kreatywnego myślenia i działania, gdzie niekonwencjonalne pomysły będą się wiązały z nagrodą, a nie karą. Uczeń będzie mógł podejmować samodzielne decyzje, stając się współtwórcą procesu dydaktycznego. Będzie traktowany jak aktywny podmiot, a nie przedmiot oddziaływań wychowawczych.

Summary

In this article the author undertakes an issue of creativity in the context of the learning process. Creativity, as a form of human activity, which enables pursuit of self-realization, became a subject of interest to many researchers dealing with education. There are many ideas of creative talents of pupil learning, but it still does not resemble a school facility to ensure its all-round development. It is a place where there are more barriers and obstacles to self-realization than to take the situation inspiring activity. Chance to promote the development of the pupil may be placed on the schools “creative lessons”, which will create the conditions for creative thinking and action, where unconventional ideas will be rewarded, not punished. The pupil will be able to make independent decisions to become co-creator didactic process. Will be treated as an active entity, and not the object of educational impact.